

ความเชื่อเรื่องนาคที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดและรูปแบบการสร้างงาน นาฏยศิลป์ไทย

The belief in Naga Influencing Concepts and Styles of Thai Dramatic Arts Creation

อุรรอมย์ จันทมาลา¹

Ourarom Chantamala¹

บทคัดย่อ

ความเชื่อเรื่องนาคผูกพันกับมนุษย์มาช้านาน โดยเฉพาะในชุมชนอีสานแถบลุ่มแม่น้ำโขงด้วยแล้ว นาคมีความสัมพันธ์ในฐานะที่เป็นบรรพบุรุษ เป็นสัญลักษณ์อันศักดิ์สิทธิ์และเป็นเทพแห่งความอุดมสมบูรณ์ อิทธิพลความเชื่อเรื่องนาคจึงปรากฏให้เห็นในงานศิลปกรรมทั่วไป รวมทั้งศิลปะด้านดนตรีนาฏยศิลป์ ความเชื่อนี้ก่อให้เกิดรูปแบบการแสดงต่าง ๆ อย่างหลากหลายในองค์กรและสถาบันการศึกษา ความเชื่อเรื่องนาคที่มีผลต่อแนวคิดและรูปแบบการสร้างงานนาฏยศิลป์ไทย พบในคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม และวิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ด การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพด้วยวิธีการศึกษาเอกสารและเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามโดยการสำรวจ สังเกต สัมภาษณ์ เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลได้แก่ แบบสำรวจ แบบสังเกต และแบบสัมภาษณ์ จากกลุ่มผู้รู้จำนวน 9 คน กลุ่มผู้ปฏิบัติ จำนวน 15 คน บุคคลทั่วไป จำนวน 30 คน แล้วนำเสนอผลโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า คนไทยและชาวตะวันออกเฉียงเหนือตลอดจนประชากรในประเทศอินเดีย พม่า เวียดนาม จีน ธิเบต รู้จักนาคจากภาพลักษณ์ที่สร้างมาจากจินตนาการของคนโบราณ และจดจำไว้เป็นนิทาน โดยแบ่งกำเนิดของนาคเป็น 4 ประเภท ตามพระพุทธศาสนา คือ อณฑชะโยนิ ชลามุชะโยนิ สังเสทชะโยนิ และโอปปาติกาโยนิ

อิทธิพลความเชื่อเรื่องนาคทำให้เกิดการสร้างงานนาฏยศิลป์ไทย โดยประติมากรรมชุดการแสดงเพื่อการบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์และการเริงระบำของเหล่านาค โดยใช้จินตนาการเกี่ยวกับทำร้ายให้คล้อยนาค การแต่งกายและการเคลื่อนไหวให้ดูคล้ายคลึงกับการเคลื่อนไหวของนาค

โดยสรุป ความเชื่อเรื่องนาคที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดและรูปแบบการสร้างงานนาฏยศิลป์ไทย โดยผ่านกระบวนการทำอันสง่างาม เครื่องแต่งกาย เครื่องประดับที่แสดงให้เห็นลวดลาย สี สัน อันวิจิตรตระการตา รวมไปถึงท่วงทำนองดนตรีที่ไพเราะ ดังนั้นจึงควรมีการศึกษาและรวบรวมนาฏยประติมากรรมเหล่านี้ไว้เพื่อเป็นองค์ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมต่อไป

คำสำคัญ : ความเชื่อเรื่องนาค, การสร้างงานนาฏยศิลป์ไทย, ระบำที่สื่อความเชื่อพื้นบ้าน

¹ อาจารย์ภาควิชาศิลปะการแสดง คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

¹ Lecturer , Faculty of Fine and Applied Arts , Mahasarakham University.

Abstract

The belief in naga has been related with humans for a long time, especially in Isan communities located in the Mekong River Basin. Naga plays a role as a sacred symbol and an image of prosperity. The influence of the belief in naga appears through general arts, including music and dramatic arts. This belief originates a wide variety of performing styles. The belief in naga influence concepts and styles of Thai dramatic arts creation of the Faculty of Fine Arts of Mahasarakham University, Rajabhat Maha Sarakham University, and Roi ET Dramatic Arts College. This is a qualitative research by means of a literary survey and a field study through a survey, an observation, and an interview. Instruments used for collecting data were a survey form, and observation form, and an interview form. A sample consisted of 9 key informants, 15 casual informants, and 30 general informants. The results of data analysis were presented by means of descriptive analysis.

The research results have revealed that Thai people and people living in the north – east of the world such as India, Myanmar, Laos, Vietnam, China, and Tibet, know naga from images that are created from imagination of ancient people and then made into tales according to Buddhism. There are 4 kinds of nagas: Andaja Yoni, Jalabuja Yoni, Samsedaja Yoni, and Opapatika Yoni.

The influence of the belief in naga affects concepts and styles of Thai dramatic arts creations such as Rabam Nakhi Wirupak, Fon Nakhi Nakha, and Rabam Nakha Bucha, These are creative dramatic arts projects originating from the concept of naga, and they present semiotic meanings through dancing postures by using hands, body movements, and costumes focused on beauty and naga – motifs.

In conclusion, the belief in naga influencing concepts and styles of Thai dramatic arts creation through great dancing postures, costumes that reflect fantastic patterns, colours, including pleasant melodies. Thus, many types of dramatic art creation should be conserved as a body of Knowledge of arts and culture.

Keywords : Belief of Naga, Concepts and Styles Thai dance, Rabam of Belief Folk dance.

บทนำ

นาคเป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ และมีธรรมชาติเป็นเทพพวกหนึ่งมีอิทธิฤทธิ์มาก สามารถแปลงกายได้หลายอย่าง เมื่อนาคตั้งท้องจะออกลูกเป็นไข่เหมือนงูมีทั้งพันธ์เศียรเดียว 3 เศียร 5 เศียร จนถึง 7 เศียร ขึ้นลงได้ตั้งแต่บาดาล โลก มนุษย์ จนถึงสวรรค์ พญานาคหรืองูใหญ่มีความ

เป็นมาและถิ่นที่อยู่เป็นส่วนในภพหนึ่งต่างหาก และในเมืองบาดาลอยู่ลึกลงไปใต้ดินประมาณ 1 โยชน์ หรือ 16 กิโลเมตร มีปราสาทราชวังที่วิจิตรพิสดารไม่แพ้เมืองสวรรค์ พญานาคมีกำเนิดตามนัยพระพุทธศาสนา 4 ประเภทได้แก่ 1. อณฑชะโยนิ คือ เกิดในฟองไข่ 2. ชลามุชะโยนิ คือ เกิดในรกในครรภ์อย่างสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม 3. สังเสทชะโยนิ คือ เกิดในสิ่งหมักหมม ในเปลือก ในนม หรือ

เหนือโคล โดยไม่อาศัยฟองไข่หรือมารดา 4 โอปปา ติกาโยนิ คือ ผุดเกิดเป็นตัวเป็นตน ดังเช่น พรหม เทวดา (มณี พยอมยงค์. 2542 : 86)

ความผูกพันของนาคกับชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงเป็นความผูกพันที่ลุ่มลึก ยาวนานแทรกซึมอยู่ในสายเลือดของผู้คนสองฝั่งโขงมาโดยตลอดดังคำกล่าวของชาวลุ่มแม่น้ำโขงว่า “โขงขาดนาค ข้าวขาดฝน คนก็สิ้นใจ” แสดงให้เห็นว่าความเชื่อเรื่องนาคเปรียบเสมือนเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำโขง ที่ได้ปรากฏตัวผ่านรูปแบบทางศิลปกรรมด้านต่าง ๆ ซึ่งจะเห็นได้ว่า นาคหรือพญานาค เป็นสัตว์ซึ่งไม่มีตัวตนอยู่จริงในโลกเชิงประจักษ์ภายใต้การอธิบายเชิงชีววิทยา หากแต่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาจากจินตนาการของมนุษย์ ซึ่งปรากฏให้เราเห็นภายในบริบทของศิลปวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ เช่น พิธีกรรม วรรณกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม สถาปัตยกรรม ฯลฯ นาคในจินตนาการจึงถูกสร้างสรรค์ผ่านงานศิลปกรรมให้เราสัมผัสรับรู้ถึงรูปลักษณะทางกายภาพที่ชัดเจนมากขึ้น (พิเชษฐ สายพันธ์. 2539 : 21)

ผลงานศิลปกรรมถือได้ว่าเป็นผลงานสร้างสรรค์ของมนุษย์ที่มีมาแต่อดีตถึงปัจจุบัน เป็นหลักฐานที่ทรงคุณค่าทางสุนทรียภาพและพลังปัญญาที่ช่วยให้เราสืบค้นอดีต ทั้งเรื่องภูมิหลังและประวัติศาสตร์ได้อย่างลึกซึ้งและหลากหลาย นอกจากนี้งานศิลปกรรมยังเป็นสัญลักษณ์ที่ร่วมสร้างสังคมให้มีเอกภาพอีกทั้งยังเป็นสมบัติของมวลมนุษยชาติด้วย อีกทั้งงานศิลปกรรมดั้งเดิมของชาวอีสานลุ่มแม่น้ำโขง เป็นศิลปะที่ผสมผสานระหว่างธรรมชาติกับความเชื่อท้องถิ่น เมื่อศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ อินทูดูกนำเข้ามาเผยแพร่ในชุมชน จึงมีการสร้างศาสนสถานและประติมากรรมรูปเคารพอย่างมีแบบแผนมากขึ้น ภายหลังจากได้รับอิทธิพลความเชื่อเรื่องนาคเป็นว่าสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาจากล้านช้าง ส่งผลให้นาคปรากฏในงานศิลปกรรมอีสาน ซึ่งส่วนใหญ่ถูกสร้างขึ้นจากความเชื่อทางพุทธศาสนา (วินัย ผู้นำผล. 2552 : 12)

การแสดงนาฏยศิลป์ที่นำแนวคิดความเชื่อเรื่องนาคมาประดิษฐ์เป็นชุดการแสดงให้มีท่ารำและเครื่องแต่งกายจิตนาการให้คล้ายกับนาคที่มีผู้กล่าวถึง จะเน้นไปที่ความสวยงามของกระบวนการทำรำเครื่องแต่งกาย เครื่องประดับที่มีลวดลายสีสันวิจิตรตระการตา รวมไปถึงท่วงทำนองดนตรีที่ไพเราะ ในปัจจุบันจึงมีศิลปะด้านนาฏยศิลป์เชิงสร้างสรรค์ที่มีแนวคิดความเชื่อเกี่ยวกับนาค เกิดขึ้นหลายรูปแบบด้วยกัน จึงเห็นสมควรที่จะศึกษาและรวบรวมนาฏยประดิษฐ์เหล่านี้ไว้เพื่อเป็นองค์ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรม และเพื่อเป็นการอนุรักษ์ขนบความเชื่ออันดีงามในการดำรงชีวิตของชุมชนอีสานให้คงอยู่อย่างยั่งยืนต่อไป

ความมุ่งหมายของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาถึงความเป็นมาและความเชื่อเกี่ยวกับนาค
2. เพื่อศึกษาถึงอิทธิพลความเชื่อเรื่องนาคที่มีต่อแนวคิดและรูปแบบการสร้างงานนาฏยศิลป์ไทย

กรอบแนวคิดในการวิจัย

1. ศึกษาความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏในประเทศไทย
2. ศึกษารูปแบบการสร้างงานนาฏยศิลป์ โดยใช้ทฤษฎีสุนทรียศาสตร์ ที่มุ่งถึงความสวยงามของท่ารำ เครื่องแต่งกาย และดนตรี

วิธีการศึกษา

งานวิจัยในครั้งนี้เป็นลักษณะของการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการศึกษา 4 วิธี ประการแรกศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องด้านความเชื่อเรื่องนาค การสร้างงานนาฏยศิลป์ในด้านแนวคิด รูปแบบ และการออกแบบเครื่องแต่งกาย ประการที่สอง ผู้วิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลหลัก

ได้แก่ผู้เชี่ยวชาญด้านนาฏศิลป์ไทย อาจารย์ผู้คิดประดิษฐ์ท่ารำ กระบวนการสร้างงานนาฏศิลป์ไทย ประการที่สาม ใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม โดยการเข้าร่วมสังเกตการณ์แสดง ประการสุดท้าย เก็บข้อมูลโดยการสนทนากลุ่มเพื่อใช้ข้อมูลและตรวจสอบเนื้อหาวิเคราะห์อิทธิพลความเชื่อเรื่องนาคที่มีต่อแนวคิดและรูปแบบการสร้างงานนาฏศิลป์ไทย โดยนำเสนอด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ โดยมีขอบเขตของการวิจัยดังนี้

1. ความเป็นมาและความเชื่อเกี่ยวกับนาค
2. อิทธิพลความเชื่อเรื่องนาคที่มีต่อแนวคิดและรูปแบบการสร้างงานนาฏศิลป์

ผลการศึกษา

ผลการศึกษาอิทธิพลที่มีต่อแนวคิดและรูปแบบการสร้างงานนาฏศิลป์ไทย มีองค์ประกอบที่สำคัญได้แก่

1. ความเชื่อเรื่องนาคปรากฏอยู่ในตำนานของพระพุทธศาสนา มี 4 ประการคือ
 1. เชื่อว่า อัณฑะโยนิ คือ เกิดฟองไข่
 2. เชื่อว่า ชลามุขะโยนิ คือ เกิดในครรภ์อย่างสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม
 3. เชื่อว่า สังเสทชะโยนิ คือ เกิดในสิ่งหมักหมมในเปลือกในตม
 4. เชื่อว่า โอปปาติกะโยนิ คือ ยุคเกิดสำเร็จเป็นตัวเป็นตน

นอกจากนี้ตำนานความเชื่อเรื่องนาคยังมีอยู่ในตำนานอุรังคธาตุพระธาตุพนมและตำนานพญานาคสร้างเมือง เป็นต้น นอกจากนี้ความผูกพันที่ลุ่มแม่น้ำโขงเป็นความผูกพันที่สัมพันธ์ยาวนานแทรกซึมในสายเลือดของผู้คนสองฝั่งโขงซึ่งปรากฏให้เห็นบริบทของศิลปวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ เช่น พิธีกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม สถาปัตยกรรม และอิทธิพลของนาคได้กระจายเข้าสู่การสร้างงานนาฏศิลป์ไทยอีกด้วย

2. อิทธิพลความเชื่อเรื่องนาคที่มีต่อแนวคิดและรูปแบบการสร้างงานนาฏศิลป์ไทย จากการศึกษาการแสดง 3 ชุด คือ ระบำนาคีวิรูปักษ์ ฟ้อนนาคีนาคา ระบำนาคบูชา พบว่า

1. ระบำนาคีวิรูปักษ์

เป็นระบำที่เน้นการเลียนแบบกิริยาท่าทางของนาคด้วยการเอียงอย่าง คล้ายการเดินของนาคแบบช้าและรวดเร็ว เครื่องแต่งกายแบบเนื้อเน้นสีทอง กระโปรงสีเดียวกับเสื้อ เวลาเคลื่อนไหวจะงดงาม ใช้วงปี่พาทย์บรรเลงเพลงโล้ซึ่งมีความหมายเกี่ยวกับการเดินทางน้ำและเพลงนาคระริงชลเป็นเพลงสำหรับพวกเหล่านาคเล่นน้ำกันด้วยความสนุกสนาน การเลียนแบบกิริยาท่าทางของนาคพบว่าตรงกับทฤษฎีนาฏกรรมที่ว่าเป็นการแสดงเลียนแบบการกระทำจากธรรมชาติ

ภาพที่ 1 ระบำนาคีวิรูปักษ์

2. ฟ้อนนาคีนาคา

เป็นการเลียนแบบธรรมชาติและสื่อความหมายถึงนาคชายและหญิงออกมาเรียงระบำหยอกเย้ากันใช้ผู้ชายและผู้หญิงแสดง โดยมีท่าสัญลักษณ์ของนาค การกอดรัดสัมผัสระหว่างคู่ การเคลื่อนไหวร่างกายรวดเร็ว การแต่งกายเลียนแบบนาคใช้สีเขียวสื่อเป็นสีกายของนาคมีระบำระย้าติดที่เอวให้พริ้วไหว ทำให้เวลาเคลื่อนที่จะคล้ายการเคลื่อนไหวของนาค โดยแยกเป็นนาคชายและนาคหญิง ใช้วงปี่กลางบรรเลงผสมผสานกับวงพื้นบ้านอีสาน

ภาพที่ 2 ระบำนาคี่วิรูปักษ์

3. ระบำนาคบุชา

เป็นผลงานของภาควิชานาฏศิลป์ไทย วิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ด เพื่อใช้แสดงในงานวันลอยกระทงหรืองานขอขมาแม่น้ำ (สมมาน้ำ) ของจังหวัดร้อยเอ็ด เป็นการรำรำของนางพญานาคกับบริวารที่ขึ้นมาจากน้ำ รำรำถวายพระแม่คงคา โดยใช้กระบวนท่าของนาฏศิลป์อินเดีย ผสมกับนาฏศิลป์ไทย การใช้มือจีบลักคอบแบบอินเดีย ผู้แสดงเป็นหญิงล้วน แต่งกายเลียนแบบนาคด้วยการใช้สีเขียวเป็นสีนาคมีระบายห้อยด้านหน้าคล้ายหางนาค ใช้วงโปงลางบรรเลงลายมโหรีอีสาน

ภาพที่ 3 ระบำนาคบุชา

สรุป

รูปแบบการสร้างงานนาฏศิลป์ไทย จากความเชื่อเรื่องนาคที่มีอิทธิพลต่อแนวคิด ทั้งกระบวนท่ารำที่ต้องเน้นให้เห็นถึงกริยาการ

เคลื่อนไหวของนาค การใช้มือแสดงท่าสัญลักษณ์ของนาคการจัดรูปแบบการแสดง ให้มีการเคลื่อนไหวเหมือนนาคกำลังเคลื่อนตัวทั้งการแต่งกายเลียนแบบลักษณะของนาคให้สวยงามสามารถสื่อให้ผู้ชมเข้าใจและมีผลต่อการสร้างงานนาฏศิลป์ไทยชุดอื่นๆ อีกด้วย

อภิปรายผล

ความเชื่อเรื่องนาคผูกพันกับมนุษย์มาช้านาน โดยเฉพาะในชุมชนอีสานแถบลุ่มแม่น้ำโขง อิทธิพลความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏในแนวคิดการสร้างงานนาฏศิลป์จะเน้นท่าทางกริยาของนาคในอริยาบทการเคลื่อนไหว และใช้มือท่าลักษณะของนาค นอกจากนี้การออกแบบเครื่องแต่งกายก็เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้การแสดงสมบูรณ์และสวยงาม

ข้อเสนอแนะ

1. ควรมีการศึกษารูปแบบและการสร้างงานนาฏศิลป์ไทยในประเทศเพื่อนบ้าน เช่น ลาว เขมร เวียดนาม เพื่อเปรียบเทียบรูปแบบการแสดง เพราะนาคเป็นที่รู้จักของชาวอุษาคเนย์
2. ควรมีการศึกษาเรื่องนาคในศิลปกรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏ เช่น ลายผ้า เครื่องใช้ จิตรกรรม เป็นต้น เนื่องจากลวดลายที่ปรากฏจะมีสัญลักษณ์ของนาคปรากฏให้เห็น

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้ได้รับทุนสนับสนุนจากเงินอุดหนุนการวิจัย งบประมาณรายได้ ประจำปีงบประมาณ 2555 คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

บรรณานุกรม

- พิเชษฐ สายพันธ์. (2541) *พิธีกรรมการแสดงกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม*. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติกระทรวงศึกษาธิการ.
- มณี พยอมยงค์. (2542) *คติความเชื่อของชาวอีสาน*. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- วินัย ผู้นำพล. (2552) *วัฒนธรรมผสมในศิลปกรรมสยาม*. กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2532) *ร้องรำทำเพลง : ดนตรีและนาฏศิลป์ชาวสยาม*. กรุงเทพฯ : มติชน.
- สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (2543) *นาฏศิลป์ปริทรรศน์*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ภาพสุวรรณ.
- เพชรวรรณ ทาระพันธ์ . 2555 : สัมภาษณ์
- พิษณุ เข้มพิลา . 2555 : สัมภาษณ์
- สินีนาง ทองขวา . 2555 : สัมภาษณ์